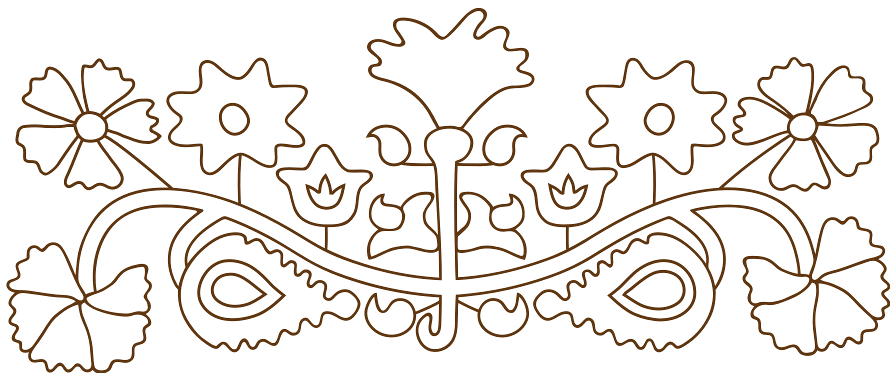
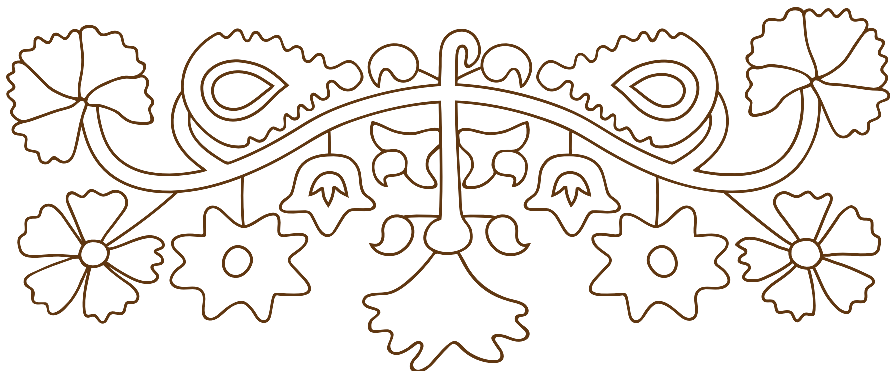

Олена Узбек

Вступне слово
до репринтного відтворення з видання
«З ЛІТЕРАТУРИ МАРІЮПІЛЬСЬКИХ ГРЕКІВ»
Кассандри Костан

«Рух»
Харків, 1932 р.

Дівчина, яка дивилася зі старої відретушованої фотографії, здавалося, хотіла сказати щось дуже важливе. І це важливе не відкрилося їй в останню мить, а визріло давно, стало її суттю… Такою я вперше побачила Кассандру Костан на сторінках «Антології літератур Сходу», виданої 1961 року в Харкові. Натхненником унікального видання, упорядником, автором ґрунтовної вступної статті та коментарів був її чоловік – відомий вчений, доктор історичних наук, професор Харківського державного університету Андрій Петрович Ковалівський. В книзі, присвяченій своєму вчителю і товаришу, видатному індіаністу, професору Павлу Григоровичу Ріттеру, він опублікував і детальний огляд наукового доробку яскравої науковиці і своєї дружини. І Павла Ріттера, і Кассандри Костан не було на світі більше двох десятиліть, і «Антологія літератур Сходу» мала стати пам’ятником їм та багатьом іншим сходознавцям Харкова.

Відколи вперше прочитала про Кассандру, загадкова маріупольська грекиня – дослідниця і людина – увійшла в мій світ. Зустрічаючи посилання на її роботи, більшість з яких не збереглася, і познайомившись з її дочкою, відчувала майже фізичний біль через несправедливість долі. Прожити так мало і зробити так багато, любити так палко і вмирати так тяжко в страшній невідомості про долю репресованого чоловіка та маленької дочки… Її найцікавіші лінгвістичні та етнографічні роботи, результати років студій і досліджень, розвіяли вихори Другої світової війни. Та й сама вона начебто розчинилася в часі, не залишивши по собі навіть могильний горбок, до якого приходили б ті, хто її любив.

Буремна Історія продовжує випробувати на міцність її народ – маріупольських греків – нащадків античних еллінів і середньовічних борців за національну незалежність Греції. Страшна російська агресія 2022 року принесла на малу батьківщину Кассандри Костан численні руйнування і загибель тисяч людей, спричинила гуманітарну катастрофу і грецької людності Надазов’я. В полум’і війни втрачені – знищені чи вивезені окупантами – архівні, музейні та бібліотечні фонди Маріуполя і багатьох навколишніх сіл та містечок. Проміж ними – свідчення існування в Надазов’ї протягом майже двох з половиною століть етнічних греків: від Жалуваної грамоти імператриці російської Катерини ІІ маріупольським грекам, що закріплювала за переселенцями значні землі і передбачала їхню адміністративну та конфесіональну автономність, до унікальних свідоцтв грецького національного відродження 1920-х – 1930-их років, від періодичних видань маріупольського краю до музейних експонатів матеріальної культури.

Ракети цілять по українській землі щоденно, не оминаючи столиці і маленьких сіл. За обставин, коли варварство увірвалося до цивілізованого світу, коли горять каміння і рукописи, виникає бажання зберегти для майбутніх поколінь греків та еллінофілів те, що збереглося – попри десятиліття радянських заборон на правду і попри російські намагання знищити саму Україну.

Один із письмових пам’ятників культури маріупольських греків – книга Кассандри Костан «З літератури маріюпільських греків», видана харківським видавництвом «Рух» в 1932 р.

Кассандра Костан – псевдонім Олександри Костянтинівни Гаргала, яка народилась 20 травня 1897 року в селі Македонія (пізніша назва - Македонівка) Сартанської волості Маріупольського повіту Катеринославської губернії. Родина Костянтина Спиридоновича і Феодосії Амвросіївни Гаргала, як і більшість односельців, походила від грецьких переселенців з Криму часів його підкорення російською імперією. Гаргала були заможними селянами, мали чимало землі, яку впорядковували родиною і найманими сезонними працівниками. Маючи шестеро дітей, прищеплювали їм навички праці в великому господарстві й повагу до знань.

Невідомо, яку початкову освіту отримала старша з дітей, Олександра (в родині її називали Сашею), та в 1922 році дівчина приїхала до столичного Харкова і вступила до Педагогічного технікуму ім. Г.С. Сковороди, де також працювала бібліотекарем. Згодом Олександра Гаргала стала студенткою Харківського Інституту народної освіти (ХІНО) ім. О. Потебні, пройшла два курси відділення мови та літератури, а також навчалася на Курсах східних мов при Всеукраїнській науковій асоціації сходознавців, заснованих в 1926 році.

Слід зазначити, що під час студентства Олександри в ХІНО та інших вищих навчальних закладах Харкова набувало фаху чимало грецької молоді Надазов’я. Можливо, вони навчалися в ХІНО, Інституті народного господарства, Медичному інституті, Інституті політпросвіти, Геодезичному інституті, Інституті фізичної культури і технікумах за направленнями від окружних відділів народної освіти Маріупольщини та Сталінщини. І, скоріше за все, саме в студентські роки відбулася перша зустріч Олександри Гаргала з головою грецької секції Центральної комісії з питань національних меншин (ЦКНМ) при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті Савою Георгійовичем Ялі.

С.Г. Ялі був особливо уважним до молодих земляків і залучав їх до роботи грецької секції Балканського клубу Харкова. Сьогодні вони – уродженці Македонівки і Старого Керменчика, Нової Каракуби і Малого

Янісоля, Сартани і Чермалика, Анадоля й Мариуполя – опановували науки, які завтра станутъ основами їхніх професій, допоможуть створити соціалістичну економіку і підвищити рівень соціально-культурного обслуговування грецького населення Донбасу. Вони повинні були повернутися на Маріупольщину й Сталінщину не тільки фахівцями з різних галузей, але й підготовленими для роботи в національному середовищі. Багато хто з грецької студентської молоді ставали помічниками Сави Ялі в справі дослідження грецької людності, соціальних і культурних процесів в їх середовищі, етнографії. Під час канікул в рідних селах і містах вони проводили бесіди з односельцями та організовували гуртки політпросвіти, пізніше допомогали учасникам наукових експедицій в Надазов'я. Сава Георгійович, посилено працюючи над майбутньою книгою-дослідженням про греків УРСР, залучав своїх молодих друзів до збору етнографічних матеріалів у рідному краї[1].

Невідомо, чи брала Олександра Гаргала участь у першій експедиції в місця компактного проживання греків Донбасу в вересні 1925 року – в роботі урядової комісії з вивчення економічного стану грецьких господарств, епідеміологічної ситуації, культури і побуту греків, роботи серед дітей, молоді та жінок. Проте відомо, що саме в студентські роки вона розпочала свої етнографічні і фольклорні дослідження. Відомо також про активну участь Олександри Костянтинівни в роботі першої експедиції Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців (ВУНАС) в ряд грецьких сіл влітку 1926 року. Окресливши основні задачі досліджень питаннями національної освіти і національно-культурного будівництва (що відповідало задачам нової національної політики радянського уряду – так званої коренізації), за сприяння та безпосередньої участі керівників ВУЦВК і ВУНАС, Сава Ялі організував роботу діалектологічних і етнографічних експедицій в грецьке Надазов'я в 1927 та 1928 роках. Учасниками цих експедицій стали учасники досліджень в 1926 році (провідні елліністи України, знавці матеріальної культури українського Півдня, етнографи)[2], до яких долучилися елліністи Криму, елліністи і фахівці з порівняльного мовознавства Ленінграду[3], працівники Маріупольського краєзнавчого музею, викладачі

[1] В.П. Лебедева, Е.А. Узбек, Н.А. Дзюбенко. Мы есть. Мы были. Будем Мы. «Греческая операция» НКВД в Харькове // Харьков: Тимченко, 2009. – 672 с.

[2] Харківський професор-елліністи Д.Г. Панадіаді (1877 – 1938)); науковий співробітник науково-дослідної кафедри і пізніше Інституту історії України А.П. Ковалівський (01.02.1895 – 29.11.1969). В 1927 році до групи харківських дослідників феномену маріупольських греків доєднався професор-елліністи В.Д. Гавриленко (1891 – 1938).

[3] Елліністи, історик, викладач Кримського університету, директор Сімферопольського краєзнавчого музею Спиридонов Д.С. (1871 – 1938). Видатний візантиніст і елліністи, професор Ленінградського інституту історії, філософії та лінгвістики і Ленінградського інституту сходознавства Соколов І.І. (1865 – 1939) . Мовознавець, філолог-славіст Державін М.С. (1877 – 1953) (в майбутньому академік АН СРСР)

Маріупольського грецького педагогічного технікуму. Ці експедиції працювали за єдиним планом і охопили практично всі румейські (еллінофонні) села Надазов'я. На проханням керівника грецької секції ЦКНМ С. Ялі в ході всіх експедицій учасники-науковці проводили семінари з новогрецької мови, історії Греції, фольклористики для викладачів національних шкіл краю.

За нетривалий час експедиції 1928 року (півтора місяці) її учасники зібрали значний діалектологічний матеріал (фонетика, морфологія, частково синтаксис та лексика), записали майже двісті пісень, казок, прислів'їв і т. інш. Одних лише записів грецького фольклору було сто вісімдесят два аркуші. Передбачалося, що опрацьовані матеріали експедицій допоможуть у розв'язанні наукових питань краєзнавчого, історичного і діалектологічного характеру, а саме: у визначенні шляхів переселення маріупольських греків, їхнього історичного походження і місця діалектів маріупольських греків в загальногрецькій діалектології; в уточненні окремих загальномовних і діалектологічних питань – таких, як вплив російської та української мов на грецькі діалекти і співвідношення діалектів маріупольських греків, греків Криму та Кавказу. Зібраний лінгвістичний, фольклорний та етнографічний матеріал, подальше детальне вивчення діалектів румейської мови і закордонне відрядження професора В.Д. Гавриленка в європейські елліністичні центри підживлювали сподівання на вирішення дуже актуальної проблеми – створення єдиної літературної мови греків СРСР[4].

У цьому оточенні, в плідній співпраці з високими інтелектуалами і дослідниками, ентузіастами, викладачами і студентами Маріупольського грецького педагогічного технікуму формувалася молода науковиця Олександра Гаргала. Можливо, саме під час експедицій доля звела її з Андрієм Ковалівським, який згодом став її чоловіком, залишаючись на все життя другом і колегою. Можливо, це відбулося раніше, бо обидва вчителювали в харківських школах та мали відношення до Курсів східних мов: вона як слухачка, він як один із організаторів та керівників (разом з П.Г. Ріттером). Їх спільні студії надихали на нові звершення. Сфера наукових інтересів Олександри охоплювала усну народну творчість, румейську лексикологію, літературу греків часів царату і радянського періоду.

До цього періоду належать три праці молодих вчених:

[4] Е.А. Узбек, М.Д. Пирго, П.И. Мазур. Среди непонятых стремлений и неоцененных утрат... : [история нац.-культур. процессов в сообществе мариупол. греков 1920-х — 1930-х гг. : в 2 т.]. – т.1. - Харьков: Майдан, 2019. – 540 с. (с. 92 – 100)

1. Костан К. Короткий життєпис Л. Хонахбея та два його вірші (в оригіналі й у прозовому перекладі) // Бюлетень Української асоціації сходознавців, 1927. - № 4-5.
2. Костан К. З літературної творчості маріюпільських греків» // «Східний світ», 1928.- № 3–4. - с. 229-234. Резюме франц. мовою, с. 248.
   В публікацію включено: Хонахбей Л. Грецька національна пє'са. Уривки (переклад і передмова К. Костан)
3. Ковалівський А. Підземні сховища зерна в маріупольських греків // Східний світ, 1928. – № 6. – с. 261 – 264.

Як бачимо, свою першу наукову працю Олександра Костянтинівна Гаргала підписала псевдонімом – Кассандра Костан. Якщо з частиною «Костан» все зрозуміло (Костан – таким було родове прізвисько – вуличне прізвище македонських Гаргала), то наречення себе Кассандрою викликає запитання. Легендарну провісницю Кассандру, дочку останнього троянського царя Пріама, яка отримала пророчий дар від закоханого в неї Аполлона, деякі античні автори називали Александрою. Хоча, можливо, для Олександри вирішальним було не співзвуччя імен, а відчуття спорідненості своєї долі з трагічною історією однієї з міфологічних героїнь. Принаймні деякі паралелі в житті Олександри і міфології Кассандри привертають увагу та боляче резонують…

На території Надазов'я відбулися ще кілька діалектологічних експедиції, останню з яких було організовано і проведено влітку 1933 року Всесоюзним центральним комітетом нового алфавіту. Про безпосередню участь у них Андрія Ковалівського невідомо, а участь Олександри Гаргала малоймовірна, бо 8 жовтня 1931 року вона народила дочку, названу грецьким ім'ям Зоя – Ζωή – Життя. Воно, життя великої родини Олександри Гаргала, змінилося. Під час жорстокої колективізації її батьки з молодшими сестрами залишилися без даху над головою, бо були викинуті з власного дому. Не витримав наруги і несправедливості батько, помер у чужих людей. Боляче було виривати коріння з рідної землі, до якої немає вороття… Згадувалися ті часи, коли в Македонівці збиралася родина, і Андрій Петрович, уже тоді відомий сходознавець, відзначав, що румейські господарства і родинний устрій у грецьких селах Надазов'я нагадували йому стародавню Грецію, начебто перенесену з «Трудів і днів» Гесіода.

Олександра-Кассандра-Леся (так називав дружину Андрій Ковалівський) багато працювала. Як зазначає в «Антології літератур Сходу» професор

Ковалівський, «На науково-дослідній кафедрі історії української культури, керованій акад. Д.І. Багалієм, з самого початку існувала секція етнографії. Один час вона входила як сектор до складу окремого Інституту матеріальної культури, керованого проф. О.С. Федоровським… До числа сходознавчих праць слід віднести також організоване етнографічною секцією вивчення життя й побуту меотійських[5] греків в околицях міста Маріуполя. У зібраних матеріалах виявилось багато східних елементів. Вивченням цих матеріалів під керівництвом сектора займалась О.К. Гаргала, що писала під псевдонімом К. Костан. Її дослідження стосувались почасти матеріальної культури, а особливо фольклору та літературної творчості цих греків, починаючи від захоплення турками Константинополя до радянських часів включно… К. Костан з великим захопленням збирала твори меотійських (приазовських) грецьких письменників, а також фольклорні матеріали, складала словник сартанського діалекту меотійської грецької мови, працювала також над пристосуваннями грецького письма до особливостей цієї мови. Вона зняла копію з рукописів грецького поета Л. Хонагбея[6], які зберігалися в одного з його родичів...»[7].

Безумовно, знахідка Кассандрою рукописів Леонтія Хонагбея (1853 - 1918) була найбільшою науковою удачею вченої. Ніхто і ніколи не бачив і не друкував його творів, які передавалися від людини до людини, від села до села, як античні рапсодії. Мабуть, Кассандра була впевнена в існуванні «архіву» поета і розшукувала його. Треба зазначити, що Кассандра могла знати Леонтія Хонагбея; вірніше, не могла не знати цю людину, яка в низці документів певний час значилася поселенцем Македонівки, а також, як з'ясувала дослідниця історії надазовських греків М. Пірго, перебувала в дружніх стосунках з рідним дядьком Кассандри[8].

Архів Хонагбея було знайдено Кассандрою в 1926 році в його колишній убогій хатинці, яка в ті часи ще стояла на базарній площі заводу ім. Ілліча. Новому власнику, містянину І.Я. Шиманському, дісталися і рукописи легендарного поета. Шиманський не погодився передати чи продати збірки – лише дозволив Кассандрі протягом трьох днів, по кілька годин в день працювати з ними. Вона встигла переписати до двадцяти пісень, «Грецьку

[5] Уживана в науковому середовищі назва грецької людності Надазов'я через давньогрецьку назву Азовського моря – Меотійське озеро.
[6] Незалежно існують варіанти «Хонахбей» та «Хонагбей». Останній більш уживаний в сучасній дослідницькій і краєзнавчій літературі.
[7] Антологія літератур Сходу : [переклади з адиг, азер., араб., ... гінді, ... старовірм., індонез., кит., ... меотійсько-грец., ..., санскритської, ... турец., япон. та інш. мов, зроблені або видані в Харкові] / Упоряд., вступ. ст. та приміт. Андрій Петрович Ковалівський . – Харків : Видавництво ХДУ, 1961 . – 452 с. (с. 80-81, 399-402)
[8] Пирго М.Д. Неизвестные факты биографии греческого поэта Леонтия Хонагбея, обнаруженные в архивах // Маріупольський краєзнавчий збірник. – Херсон: Гельветика, 2020. – с. 108 – 112.

п'єсу», а також «Мандрівку по грецьких селах Маруіпольського повіту професора Аф.Ів. Попандопуло та Л.Аф. Хонахбея». Усі записи чималого архіву народного поета були датовані. Безсумнівно, Кассандра мала розмову з керівництвом Маріупольського краєзнавчого музею щодо придбання поетового спадку, та скоріш за все рукописи Леонтія Хонагбея так і залишилися у власника. Подальша доля їх невідома.

Тема літературної творчості маріупольських греків надовго захопила дослідницю, і, врешті-решт, робота над нею увінчалася виданням книги «З літератури маруюпільських греків» у 1932 році. Ця робота є унікальною, бо містить результат багаторічних пошуків відомостей про авторів і записів їх творів в середовищі, яке вже давно втратило писемну традицію. Завдяки Кассандрі Костан ми уявляємо образи Ілсівет Хараман, Дем'яна Бгадіці, Леонтія Хонагбея, Фросі Зурнаджі, Христофора Папуша, їх часи і пісні. Дослідниця навела також низку пісень безвісних авторів. Народжені болем і радістю, історичними подіями і повсякденням, пісні знаходили відгук у душах співплемінників і передавалися від покоління до покоління як код народу. Цікаво, що до своєї умовної антології Кассандра додала розділ про Георгія Костоправа – сучасного поета, яскравого лідера літературного руху, що тільки-но народжувався. До творів Костоправа було додано його автобіографічний нарис. За ним і його однодумцями було Майбутнє літератури маріупольських греків!

Літературні твори Кассандра пропонувала читачеві у власному перекладі українською, використовуючи грецьку лише у випадку окремих цитувань, а також грецькою продубльовано зміст збірки. З науковою послідовністю і невід'ємним від тогочасного буття класовим підходом Кассандра створює прекрасний додаток до основної частини книги – примітки, де фіксує, коли і від кого почула ту чи іншу пісню. І не тільки! Примітки містять історичні відомості та перекази, тлумачення термінів грецького побуту, бібліографію загальних відомостей про маріупольських греків та літератури греків, де, до речі, перераховує всі періодичні грецькі видання Маріупольщини. Безумовною ознакою наукової доброчесності і людської гідності є додання до бібліографії друкованого дослідження «Греки в УСРР» Сави Георгійовича Ялі, що було видане в Харкові в 1931 році і зразу ж отримало негативну, розгромну рецензію. К. Костан не могла не відзначити результат багаторічних ретельних досліджень, аналіз зібраного комплексу відомостей з історії та культури греків Маріупольщини і Сталінщини, огляд стану грецького середовища в радянський період і національно-адміністративний поділ в районах масового проживання українських греків.

Минав час, залишалася спрага до науки. Поруч багато і успішно працював чоловік. Тільки за 1926 – 1934 роки Андрій Петрович Ковалівський видав чотири книги, написав, редагував, рецензував більше п'ятдесяти статей, нарисів, тощо в наукових часописах і суспільних періодичних виданнях. Але це не була та наукова творчість, якої історик, сходознавець, знавець усіх європейських і багатьох східних мов, прагнув. Наукові установи, де він працював, постійно реформували, реорганізовували і ліквідовували. Врешті-решт і Український науково-дослідний інститут Сходу перетворили на Український науково-дослідний інститут Близького Сходу. Це означало певне звуження географії досліджень та тенденцію до політизації тематики. І хоча в затвердженому складі наукової ради залишився А.П. Ковалівський, більшість все ж становили партійці з числа колишніх аспірантів або й зовсім нові люди. Працювати продовжували над раніше затвердженими темами, але фінансові справи було все важче узгоджувати. Стало очевидним, що сходознавчі студії в Україні не мають перспективи. За ці роки Андрію Петровичу майже не вдалося опублікувати сходознавчих робіт. Хоча він чи не найдовше робив спроби врятувати науковий напрям і фахівців. Він не втрачав надії створити арабський сектор в УНДІБС і окремий відділ східних мов при Харківській філії інституту мовознавства на початку 1932/33 навчального року. Андрій Петрович підготував широку програму праці майбутньої секції, до завдань якої входило укладання словників, створення підручників, розроблення правопису східних запозичень в українській мові, опрацювання актуальних проблем мовознавства тощо. Проект надіслали до Народного комісаріату освіти (НКО), там його навіть схвалили, однак до реалізації справа так і не дійшла. Потім чистки в НКО та науково-дослідних установах з наступним усуненням та арештом В. Гавриленка поклали край спробам відродити сходознавчі студії. У 1933 році ситуація в країні стала ще складнішою. На тлі жахливого голодомору пройшла нова хвиля політичних репресій. Після арештів у Харкові практично не залишилося сходознавців[9].

У важкий період голодомору і початку масових репресій, втрати наукового середовища і непевних перспектив подружжя Ковалівських останні два роки в Харкові (1933 і 1934) працювало в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка: Андрій Петрович на посаді головного бібліотекаря відділу східної літератури, Олександра Костянтинівна - співробітника відділу східної літератури[10].

[9] Циганкова, Е.Г. ; Василюк, О.Д. Перший харківський період наукової діяльності Андрія Ковалівського // Хазарский альманах. – 2015. – т. 13. – с. 24-34.

[10] Гарбар, Лариса Володимирівна. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника. – Київ: НБУВ, 2017. – с. 94.

Порятунок прийшов 1934 року разом із запрошенням видатного арабіста, академіка Ігнатія Юліановича Крачковського. Ковалівські переїхали до Ленінграда, де Андрію Петровичу було запропоновано продовжити наукову роботу в Арабському кабінеті при Інституті сходознавства АН СРСР. Тут він працював натхненно, досліджував і перекладав твори середньовічних арабських авторів з історії народів Східної Європи, серед інших записки ібн-Фадлана про його поїздку до Булгарії Волзької. Тоді ж йому за сукупністю праць був присуджений науковий ступінь кандидата історичних наук.

Олександра Костянтинівна (ні, все ж таки Кассандра Костан!) продовжувала свої дослідження, працюючи над лексикою рідної мови, над матеріалами експедицій. За згадками Андрія Петровича, дуже цікавою роботою мала стати підготовлена до друку етнографічна збірка, яка містила народні назви культурних та степових рослин, знарядь праці, традиційних грецьких ремесел в Надазов'ї. На заваді прекрасних планів стала онкологічна хвороба.

Оскільки традиційне лікування дружини не давало результатів, Андрій Петрович звернувся за допомогою до відомого сходознавця, спеціаліста з тибетської медицини Миколи Миколайовича Бадмаєва. Вихованець Військово-медичної академії, він присвятив своє життя вивченню тибетських способів лікування, став основоположником тибетської медицини, все життя виборював професійне право на лікування нетрадиційними методами. У 1934 році за підтримки видатних вчених-медиків і М.І. Бухаріна спромігся створити при Всесоюзному інституті експериментальної медицини відділ східної медицини.

М.М. Бадмаєв взявся лікувати жінку, яка вже майже не покидала ліжка. Невідомо, чи довго тривало лікування, але Зоя Андріївна Ковалівська згадує, як через певний час її мама піднялася і навіть почала робити хатні справи. То може історія Кассандри-Олександри і мала б інше завершення, але 20 квітня 1938 року її лікаря було заарештовано органами НКВС, звинувачено як одного з керівників «панмонголістської буржуазно-націоналістичної організації» та японського шпигуна, який брав участь у підготовці терористичних актів проти керманичів ВКП(б) і уряду… Після зупинки курсу лікування хвороба почала прогресувати.

Останній удар по Олександрі Костянтинівни нанесла доля 8 жовтня 1938 року, в день народження дочки. Андрія Петровича Ковалівського було заарештовано за доносом… Доглядати хвору жінку і дитину приїхали її мати з молодшими сестрами. 19 червня 1939 року Саші Гаргала – Кассандри Костан не стало…

А.П. Ковалівського після допитів у сумнозвісних Хрестах було засуджено на п'ять років гулагівських таборів. Згодом таке «м'яке» покарання вчений пояснював тим, що під час слідства йому інкримінували підготовку до замахів на життя українських партійних лідерів. Коли одного разу на допиті слідчий спитав, проти кого саме він готував терористичний акт, Андрій Петрович відповів: «Постишева». Слідчий розсміявся, бо саме тими днями Павло Постишев, перший секретар Київського обласного комітету КП(б)У, був репресований як ворог народу[11]. Крім того, у пом'якшенні покарання певну роль могла відіграти характеристика його наукової праці, яка була дана керівництвом Арабського кабінету, а також клопотання всесвітньо відомого академіка І.Ю. Крачковського, з яким той звертався до відповідних органів. Про це розповіла у книзі про І.Ю. Крачковського його учениця А.А. Долиніна, підкресливши при цьому, що «особливо відчутною втратою для І.Ю. Крачковського і для всього Арабського кабінету на той момент був арешт Андрія Петровича, одного з основних виконавців плану вивчення арабських джерел з історії СРСР» [12]. Перший науковий переклад А.П. Ковалівського книги ібн-Фадлана російською мовою був опублікований 1939 року без імені автора перекладу…

Лише в 1947 році він отримав дозвіл виїхати до Ленінграда і реальну можливість відновити перервану у 1938 р. дослідницьку роботу в Арабському кабінеті у І.Ю. Крачковського. Одночасно А.П. Ковалівський викладав студентам східного факультету Ленінградського університету курс історії арабських країн XIII-XX ст. і вів спецсемінар з арабських історичних джерел. І шукав могилу дружини… Колись міфічна Кассандра напророкувала собі, що її тіло зжеруть звірі, і це пояснювало відсутність її могили. Так і реальна Кассандра-Олександра пішла, не залишивши по собі навіть місця упокоєння. Феодосія Амвросіївна встигла виїхати в Україну на початку німецько-фашистського нападу на СРСР, рятуючи десятирічну Зою. Сестри Таїсія і Валентина залишилися в блокадному Ленінграді – місті, яке ворог випробував обстрілами, голодом і холодом… Загинула Таїсія, загинули всі архіви грецької дослідниці. Напівживу Валентину вдалося врятувати і вивезти на Велику землю по Ладозі.

[11] Мітряєв А.І.Твір Ібн Фадлана у дослідженнях А. П. Ковалівського // Хазарский альманах, - 2015. – - т. 13. – с. 7-18.

. [12] Долинина А.А. Невольник долга // СПб.: Петербургское востоковедение, 1994. – с. 283.

Цього року виповнюється 85 років від дня смерті Олександри Костянтинівни Ковалівської – Кассандри Костан – першої жінки-науковиці з грецької-румейської людності України. Видання, яке містить її головну друковану працю, має стати пам’ятником яскравій дослідниці, героям її дослідження, а також людям, які протягом десятиліть берегли пам’ять і зберегли історію. Історію про Кассандру Костан, про народних грецьких поетів, про пісні, що їх чули кримські гори, Азовське море і безкрайїй український степ.

Велика вдячність Зої Андріївні Ковалівській, а також ініціаторам і натхненникам проєкту перевидання книги Кассандри Костан «З літератури маріюпільських греків».

Контакти:
email: azovgreeks1778@gmail.com
fb: @azovgreeks.ukraine

Київ, 2024 р.